

Halina Borcz

**MODELE POMOCY RODZINIE
„SZKOŁA DLA RODZICÓW”
– PROGRAM PRACY SOCJALNEJ
W AKTYWIZACJI RODZIN OBJĘTYCH
POMOCA SPOŁECZNĄ MOPS W ZIELONEJ GÓRZE**

*„Umieć się pięknie różnić
i szukać jedności w różnorodności”*

Rodzina to pierwsze, naturalne środowisko życia i rozwoju człowieka. W historycznym biegu podlegała licznym przeobrażeniom, najbardziej nasilonym na przełomie XX i XXI wieku. Choć nie zagubiła swojego sensu, istoty przeznaczenia i fundamentalnych wartości, to zmieniła radykalnie swoją strukturę. Nikt już dzisiaj nie kwestionuje, że jest ona jednym z najważniejszych miejsc w przestrzeni dla działania pracownika socjalnego. Według Yi-Fu Tuna (1987) przestrzeń jest bezosobowa, jest naturalnym zespołem zdarzeń, przedmiotów i wymiarów. Nadanie im znaczenia przez człowieka zmienia przestrzeń w miejsce, w wypełniony treścią wymiar ludzkiego istnienia. Jakie treści wypełnią każdy wymiar egzystencji rodziny zależne jest od wielu czynników: uwarunkowań gospodarczo-ekonomicznych, założeń polityki społecznej, możliwości samej rodziny.

W sytuacji dysfunkcji, niemocy, braku wiary we własne możliwości, utraty bądź zagrożenia wartości, pracownik socjalny wspomaga rodzinę w wypełnianiu przestrzeni i nadawaniu jej właściwego wymiaru godnego życia.

Modele pomocy rodzinie

W literaturze przedmiotu odnajdujemy dwa zasadnicze modele pomocy rodzinie. **Pierwszy**, dominujący w życiu codziennym, określa pomaganie jako dawanie osobie tego, czego jej brakuje. Dotyczy to sytuacji wynikających głównie z niedostatku materialno-bytowego, jak: bieda, choroba, cierpienie. Działania pracownika socjalnego mają charakter ochronny, adaptacyjny (Golinowska 2000, s. 35), sprowadzają się do próby przywrócenia wartości

już utraconych przez rodzinę bądź do ich ochrony. Pojawiają się w sytuacjach deficytu wartości znajdujących się w środowisku ekosocjokulturowym. Wśród działań ochronnych możemy wyróżnić dwie klasy działań:

- pierwszy rodzaj odnosić się będzie do działań zapobiegających utracie potrzebnych dóbr, redukujących ryzyko zmniejszenia się dotychczasowego stanu posiadania, czyli zapobieganie bądź przeciwdziałanie utracie dóbr w przyszłości;
- drugi rodzaj działań ochronnych, bardziej powszechny, wiąże się z usunięciem aktualnego deficytu wartości. Odnoszą się do wartości już utraconych, a działania pozwalają na wyrównanie niedostatku i powrót do stanu równowagi.

Wszystkie działania ochronne, zarówno te zapobiegające utracie, jak i te pozwalające na wyrównanie niedoboru wartości, odgrywają kluczową rolę, bo gwarantują nienaruszalność potrzeb, pragnień, interesów jednostki i społeczeństwa. Jednak umożliwiają tylko utrzymanie status quo, nie pozwalają na tworzenie nowych struktur, przekształcanie rzeczywistości, nie prowadzą do rozwoju. Pomagają rodzinie w miarę normalnie funkcjonować, zaspokajając jej podstawowe potrzeby. Ten model pomocy zakłada bierność jednostki, sprzyja przywracaniu egzystencji człowieka w wymiarze fizycznym i ekonomicznym, pośrednio rzutuje także na inne wymiary życia.

Stosowanie modelu adaptacyjnego w pomocy społecznej regulowane jest ustawowo. Z dniem 1 maja 2004 r. weszła w życie nowa ustawa o pomocy społecznej (Dz. U. nr 64, poz. 593 z późn. zm.). Część form wsparcia przeniesiono do systemu świadczeń rodzinnych, który zaczął obowiązywać również 1 maja 2004 r. na mocy ustawy z dnia 28 listopada 2003 r. o świadczeniach rodzinnych (Dz. U. Nr 228, poz. 2255 z późn. zm.). Zasiłki z pomocy społecznej i świadczenia rodzinne to dwa oddzielne, ale uzupełniające się systemy.

Pomoc społeczna ma na celu umożliwienie osobom i rodzinom przezwyciężenie trudnych sytuacji życiowych, których nie są one w stanie pokonać wykorzystując własne uprawnienia, zasoby i możliwości. Z kolei system świadczeń rodzinnych jest wsparciem dla rodzin gorzej sytuowanych w wychowaniu dziecka (dzieci) oraz w sytuacji, kiedy w rodzinie znajduje się osoba niepełnosprawna wymagająca opieki i pomocy. Jego charakter jest mniej selektywny niż systemu świadczeń pomocy społecznej (wyższe kryteria dochodowe). Konsekwencją tego rozróżnienia jest adresowanie pomocy społecznej do osób o najniższych dochodach. Pomoc mogą uzyskać osoby, których dochody nie są większe niż 461 zł (dla osoby samotnie gospodarującej) lub 316 zł (na osobę w rodzinie).

O pomoc finansową mogą starać się osoby, które spełniają warunki określone w ustawie. Podstawowy warunek dla wszystkich zasiłków – trudna sytuacja życiowa związana w szczególności z: sieroctwem, bezdomnością, bezrobociem, niepełnosprawnością, długotrwałą chorobą, problemami rodzin wielodzietnych, trudnościami w przystosowaniu do życia po zwolnieniu z zakładu karnego, zdarzeniem losowym, klęską żywiołową lub ekologiczną. Drugi warunek – trudna sytuacja finansowa: miesięczny dochód osoby ubiegającej się o pomoc społeczną nie może być większy od kwoty określonej w ustawie, czyli od tzw. kryterium dochodowego.

W województwie lubuskim w 2003 roku model adaptacyjny w pomocy społecznej, wyrównujący głównie braki finansowe miał zastosowanie w stosunku do 62 454 rodzin (207 094 osobom w tych rodzinach), tj. 20,5% mieszkańców województwa. Oznacza to, że ponad 1/5 mieszkańców nie posiada dochodów gwarantujących minimum egzystencji i żyła poniżej granicy ubóstwa. Dominującą przyczyną korzystania ze świadczeń pomocy społecznej w analizowanym okresie było bezrobocie, z powodu którego pomocy udzielono 36 787 rodzinom (121 623 osobom w tych rodzinach). Wynika z tego, że w 2003 roku główną przyczyną korzystania z pomocy społecznej było bezrobocie, które aż u 59% ogółu rodzin powodowało ubóstwo (Diagnoza społeczna województwa lubuskiego z września 2004 r.). Niepełnosprawność to druga po bezrobociu przyczyna korzystania ze świadczeń z pomocy społecznej przez 16 994 rodzin (27% ogółu). Inne przyczyny wymienione w diagnozie to: bezradność w sprawach opiekuńczo-wychowawczych i prowadzenia gospodarstwa domowego, zwłaszcza w rodzinach niepełnych i wielodzietnych: 15 846 rodzin (25% wszystkich rodzin korzystających z pomocy społecznej), w tym 8 566 rodzin niepełnych i 4 832 rodzin wielodzietnych; długotrwała choroba (14 098 rodzin – 23% ogółu) wiązała się ze znacznym wzrostem kosztów zakupu leków i leczenia, powodującym pogorszenie sytuacji materialnej osób przewlekle chorych, zwłaszcza starszych i niepełnosprawnych.

Według informacji z realizacji przez MOPS w Zielonej Górze zadań z zakresu pomocy społecznej w 2006 roku pomocą socjalną i finansową objętych było 4196 rodzin zamieszkałych na terenie miasta Zielonej Góry. Pomoc finansową udzielono 3439 rodzinom, zaś ogółem pomocy udzielono 10 027 osobom, co stanowiło około 8,4% mieszkańców w rejonie działania Ośrodka [<http://bip.mops.zgora.pl>]. W stosunku do roku 2005 liczba rodzin korzystających z pomocy finansowej zmniejszyła się o 152 rodziny. Jest to wynik zwiększającej się aktywności zawodowej osób dotychczas korzystających ze świadczeń pomocy społecznej.

Drugi model pomagania związany jest z podstawową ideą pracy socjalnej, według której praca socjalna ma na celu zwiększenie u klienta zdol-

ności do samopomocy, do osiągnięcia możliwie najwyższego stopnia niezależności. Pracownik socjalny stara się koncentrować na podejmowaniu takich działań, które mogą sprzyjać wzrostowi zdolności radzenia sobie z trudnościami, a nie tylko likwidować samą trudność. Ten rodzaj działań można określić jako empowerment lub – posługując się terminologią psychologiczną – jako działania transgresyjne (Kozielecki 1987; 1997). Działania transgresyjne polegają na świadomym przekraczaniu dotychczasowych granic materialnych, społecznych, symbolicznych. Aktywność transgresyjna to czyn pozwalający przekształcać rzeczywistość, przekraczać granice, w których działa jednostka, zbiorowość, instytucja, organizacja, to jakby kolejne akty tworzenia lub poszerzenia granic tej rzeczywistości.

Obok świadczeń pieniężnych i niepieniężnych gminy oraz powiat w województwie lubuskim oferują rodzinom wsparcie poprzez bardzo zróżnicowane usługi w zależności od indywidualnych potrzeb osób i rodzin w miejscu ich zamieszkania. Ich działalność służy utrzymaniu osób i rodzin w ich naturalnym środowisku, przeciwdziałania instytucjonalizacji oraz zabezpiecza potrzeby nie tylko bytowe. Ośrodki wsparcia obejmują zakresem swego działania dzieci, młodzież, osoby niepełnosprawne i osoby starsze. I tak, według cytowanej już diagnozy województwa lubuskiego, w 2003 roku z usług opiekuńczych skorzystało 1638 rodzin, usługami specjalistycznymi objęto 694 osoby. Rodzinne poradnictwo specjalistyczne – obejmujące usługi (porady) prawne, psychologiczne i pedagogiczne, terapię rodzinną, mające na celu wspieranie osób i rodzin w rozwiązywaniu ich trudnych sytuacji życiowych – służy także rodzinom, które starają się o pełnienie funkcji rodziny zastępczej. Rodziny naturalne, które czasowo pozbawione zostały władzy rodzicielskiej, poddawane są terapii, mającej na celu przywrócenie im prawa do opieki nad dzieckiem. W 2003 roku z poradnictwa specjalistycznego skorzystało 1798 rodzin oraz 1418 rodzin zastępczych.

Na terenie działania MOPS w Zielonej Górze w 2006 roku funkcjonowało 156 rodzin zastępczych, w których przebywało 247 dzieci (osiem rodzin – to zawodowe rodziny zastępcze, z czego dwie to wielodzietne, a sześć o charakterze pogotowia rodzinnego. Ogółem w rodzinach tych przebywało 60 dzieci).

W ramach realizacji „Programu opieki nad dzieckiem i rodziną” w mieście Zielona Góra w 2006 roku kontynuowany był program „Mój Przyjaciel”, który kierowany był bezpośrednio do dzieci w wieku do 15 lat, umieszczonych w rodzinach zastępczych. Zadaniem programu jest uzupełnianie i wspieranie działań rodziny zastępczej w wypełnianiu funkcji opiekuńczo-wychowawczej. Pomocą rodzinie zastępczej służy pełnoletni wolontariusz, który opiekuje się dzieckiem, wspiera je w nauce, spędza razem z nim wolny

czas. Udział w programie wzięło 18 dzieci z rodzin zastępczych. Dla dzieci zorganizowano m.in. imprezy okolicznościowe (Dzień Dziecka, Mikołajki); 10 dzieci wyjechało na wypoczynek letni. W ramach współpracy z Uniwersytetem Zielonogórskim w 2006 roku ze stałej pomocy edukacyjnej studentów skorzystało 16 dzieci z rodzin zastępczych.

Pracownicy socjalni poprzez podejmowane działania pomagają osobom i rodzinom we wzmacnianiu oraz odzyskiwaniu zdolności do funkcjonowania w społeczeństwie. Poza pomocą finansową i rzeczową prowadzą systematyczną indywidualną pracę z rodzinami niewydolnymi wychowawczo, uzależnionymi, długotrwale bezrobotnymi, określając indywidualną zdolność poszczególnych osób i rodzin do oznaczenia tych działań, które w efekcie umożliwią poprawę ich sytuacji. Pozwala to wyznaczyć te instytucje i organizacje, które będą pomocne w osiągnięciu wyznaczonego celu. Stałym elementem w pracy pracowników socjalnych jest zatem podejmowanie współpracy z kuratorami sądowymi, pedagogami szkolnymi, Terenowym Komitetem Ochrony Praw Dziecka, policją, świetlicami, Powiatowym Urzędem Pracy, instytucjami organizującymi szkolenia osób niepełnosprawnych. Rola tej współpracy w ostatnim czasie, z uwagi na pogłębiający się kryzys wartości rodzinnych, wzrosła. Zatrudnieni specjaliści, tj. konsultant ds. rodziny, psycholog, pedagog prowadzą indywidualną terapię z rodzinami wieloprogowymi.

Metodyka działania w pracy socjalnej z rodziną

Współcześnie w metodyce działania odchodzi się od tradycyjnej pracy socjalnej na rzecz empowermentu (ang. *power* – siła), czyli umiejętności przywracania klientowi sił i kontroli nad własnym życiem poprzez odnajdywanie i wspieranie jego zasobów, energii i kompetencji (Robertis 1998). Jest to coś więcej niż aktywizowanie klienta poprzez zachęcenie go do działania. Chodzi o odkrycie jego mocnych stron i zdolności, a następnie umiejętne zapoczątkowanie procesu odzyskiwania kontroli nad kształtowaniem własnego socjalnego świata (Smrokowska-Reichmann 1999). Zadaniem pracownika socjalnego jest zapoczątkowanie procesów odzyskiwania sił przez podopiecznego i obserwacja jego przebiegu. U klienta ma dojść do wzrostu kompetencji socjalnych (interaktywnych), poznawczych (kognitywnych) i emocjonalnych. To zaś ma bezpośrednio oddziaływać na poprawę jego samoświadomości.

Program „Szkoła dla rodziców”, opracowany i wdrożony do realizacji przez pracowników socjalnych Miejskiego Ośrodka Pomocy Społecznej w Zielonej Górze z wykorzystaniem zasobów własnych ośrodka, można zaliczyć do empowermentu. Zasluguje na uwagę ze względu na zastosowaną

strategię osiągnięcia celów społecznych i kompleksowe podejście do problemów rodzinnych, analizowanych w kategoriach systemu. **Celem nadrzędnym** realizacji programu „Szkoła dla rodziców” jest aktywizacja osób i rodzin niewydolnych opiekuńczo i wychowawczo – objętych pomocą społeczną i nadzorem kuratorskim – do poprawy funkcjonowania i przeciwdziałania rozbiciu rodzin poprzez wzrost samoświadomości, wiedzy i umiejętności na temat możliwości rozwiązywania dominujących problemów życiowych.

Dominującym problemem występującym w rodzinach objętych programem jest niewydolność opiekuńczo-wychowawcza rodziny, skutkująca jej rozbitiem i umieszczeniem dzieci w placówkach opiekuńczo-wychowawczych. Niewydolność rozumiana jest jako: złe funkcjonowanie, zaburzone funkcjonowanie jako systemu, brak lub utrata zdolności rodziny do zaspokojenia potrzeb jej członków, pasywność rodziców wobec problemów życiowych. **Przyczynami niewydolności** opiekuńczo-wychowawczej rodziny są występujące problemy skorelowane z: brakiem odpowiednich wzorów wychowawczych u rodziców (często niewydolność pokoleniowa pogłębiona); alkoholizowanie się jednego lub obojga rodziców i destrukcyjny wpływ osoby pijącej na relacje w rodzinie, jej zdolność do prawidłowego funkcjonowania i zaspokajania potrzeb jej członków; zaburzone relacje między członkami rodziny i utrata więzi rodzinnych; utrata wpływu rodziców na zachowania dzieci; zaburzenie pełnienia ról społecznych; bierność (pasywność) życiowa i brak aspiracji; poczucie zagrożenia z powodu występującej w rodzinie przemocy; niewystarczające środki na zaspokojenie potrzeb (ubóstwo); brak pracy i brak umiejętności poszukiwania zatrudnienia oraz brak wykształcenia-kwalifikacji ograniczający zdolność zatrudnienia.

Realizatorami programu są pracownicy socjalni prowadzący rejonowy opiekuńczy, których zadaniem jest: rekrutacja osób do zajęć grupowych o charakterze edukacyjnym; współpraca z klientem oparta na kontrakcie socjalnym wraz z monitorowaniem i wspieraniem w procesie zmiany osób uczestniczących w zajęciach edukacyjnych; współpraca z trenerami: psychologiem, pedagogiem-terapeutą, Terenowym Komitetem Ochrony Praw Dziecka, prowadzącymi zajęcia edukacyjne oraz kuratorami pod kątem oceny funkcjonowania osób uczestniczących w zajęciach edukacyjnych i ujednolicenia oraz zwiększenia efektywności oddziaływania. W myśl idei partnerstwa lokalnego podjęto starania o pozyskanie do współpracy kuratorów zawodowych oraz społecznych Sądu Rejonowego w Zielonej Górze Wydział Rodzinny i dla Nieletnich, którzy dokonują nadzoru nad rodzinami nie wypełniającymi prawidłowo funkcji opiekuńczo-wychowawczej i korzystającymi z pomocy społecznej. Zaangażowanie w proces zmiany kuratorów

pozytywnie wpłynie na wzmocnienie systemu oddziaływania na rodzinę zagrożoną rozbić z powodu dysfunkcji.

Od października 2006 roku wdrażany jest program „Szkoła dla rodziców” mający na celu poszerzenie świadomości rodziców i ich wiedzy na temat własnych dzieci oraz ich potrzeb rozwojowych i emocjonalnych. Zajęcia prowadzone są metodą warsztatową, w pełni aktywizującą uczestników programu. Realizację programu przewidziano na okres 5-6 miesięcy. Obecnie spotkania odbywają się równolegle w trzech grupach liczących po 10 osób. Zajęcia prowadzą: psycholog, pedagog terapeuta oraz trzech pracowników socjalnych. Uczestnicy programu tworzą jednocześnie swoiste grupy wsparcia, wymieniając wzajemnie doświadczenia z obszaru rodzicielstwa oraz partnerstwa w związkach. Ponadto członkowie grup mogą liczyć na rzetelne informacje dotyczące sposobów radzenia sobie z przemocą w rodzinie, jak również problemami uzależnień i współzależnienia. Pierwsze dwie grupy rozpoczęły zajęcia w październiku 2006 roku. Aktualnie kończy się nabór do dwóch kolejnych grup rodziców.

Na obecnym etapie realizacji programu trudno o kompleksową ocenę osiągnięcia założonych celów. Etapowa ewaluacja pozwala stwierdzić, że zastosowane metody behawioralne i trening umiejętności społecznych były właściwie wykorzystaną strategią osiągania celów społecznych. W trakcie realizacji programu spośród uczestniczek wyłoniła się spontanicznie grupa wsparcia, funkcjonująca poza ośrodkiem. Działania polegają na wzajemnym świadczeniu sobie drobnych usług: wymiana zbędnej odzieży, przypilnowanie dzieci, drobne prace domowe. Z inicjatywy matek-uczestniczek programu opracowano i wdrożono do realizacji podobny program skierowany do ich dzieci w wieku 5-6 lat, nie uczęszczających do przedszkola. Nadrzędnym celem programu jest przygotowanie dzieci do prawidłowego funkcjonowania w grupie przedszkolnej (szkolnej), nieformalnych grupach rówieśniczych i w rodzinach. W zajęciach z dziećmi uczestniczą dyżurne matki, które nie tylko wspomagają pracę terapeutów, ale poprzez obserwację uczą się sposobów pracy z dzieckiem. Opisane procesy wyzwoliły w uczestniczkach programu zdolności do innego, świeżego spojrzenia na otaczającą rzeczywistość. Zajęcia warsztatowe umożliwiły matkom rozpoznanie swoich mocnych stron, posiadanych zdolności i umiejętności, które nawet jeśli są małe, to istnieją i mogą stać się początkiem lepszego. Pozwoliły pozbyć się pasywności, a zachowanie matek, o czym świadczą ich spontaniczne działania i propozycje, stało się bardziej aktywne.

Populacja osób ubogich w województwie lubuskim, stanowiąca jedną piątą mieszkańców w zdecydowanej większości podlega głębokiej frustracji społecznej z powodu położenia socjalnego. Znajduje to odzwierciedlenie

w badaniach socjologicznych, jak i w danych statystycznych, które wskazują na zasięg udzielanej pomocy społecznej. W świetle badań, niemal 70% tego środowiska szanse na poprawę własnej sytuacji materialnej określa jako umiarkowane lub niewielkie. Co czwarty mieszkaniec objęty badaniami sondażowymi (Strategia polityki społecznej województwa lubuskiego na lata 2005–2013, s. 123) nie widzi żadnych szans na poprawę własnej sytuacji. Takie poczucie bezradności towarzyszy zwykle postawom biernego wyczekiwania, jak również świadczy o pogodzeniu się z własnym niedostatkiem. W szczególnie trudnej sytuacji socjalnej znajdują się rodziny z dziećmi. Aż 75% z nich nie posiada dochodów gwarantujących minimum egzystencji. W tej sytuacji dzieci ponoszą największe koszty niedostatków finansowych.

Dlatego tak ważne jest wdrażanie programów pozwalających na przywrócenie osobom i rodzinom sił i kontroli nad własnym życiem poprzez odnajdywanie i wspieranie jego zasobów energii i kompetencji, czyli empowerment.

Literatura

- DIAGNOZA społeczna województwa lubuskiego z września 2004, [w:] Strategia polityki społecznej województwa lubuskiego na lata 2005-2013. Uchwała nr XXIX/212/2005 Sejmiku Województwa Lubuskiego z dnia 25 kwietnia 2005 roku, Zielona Góra.
- GOLINOWSKA S. (2000), Dekada polskiej polityki społecznej, Od przełomu do końca wieku, Warszawa.
- KOZIELECKI J. (1987), Koncepcja transgresyjna człowieka, Warszawa.
- KOZIELECKI J. (1997), Transgresja a kultura, Warszawa.
- ROBERTIS C. (1998), Metodyka działania w pracy socjalnej, Katowice.
- SMROKOWSKA-REICHMANN A. (1999), Przywróć ci siły. Koncepcja empowerment w pracy socjalnej, [w:] „Wspólne tematy”, nr 4.
- TUAN YI-FU (1987), Przestrzeń i miejsce, Warszawa.
- USTAWA z dnia 12 marca 2004 r. o pomocy społecznej, Dz. U. nr 64 poz. 593 z późn. zm.
- USTAWA z dnia 28 listopada 2003 r. o świadczeniach rodzinnych, Dz. U. nr 228 poz. 2255 z późn. zm.
- USTAWA z dnia 13 czerwca 2003 r. o zatrudnieniu socjalnym, Dz. U. nr 122 poz. 1143 z późn. zm.

USTAWA z dnia 27 sierpnia 1997 r. o rehabilitacji zawodowej i społecznej oraz zatrudnieniu osób niepełnosprawnych, Dz. U. nr 123 poz. 776 z późn. zm.

Halina Borcz

**MODELS OF FAMILY AID.
A SCHOOL FOR PARENTS – A SOCIAL WORK PROGRAMME
IN ACTIVATING FAMILIES
UNDER THE SOCIAL CARE OF MOPS – THE CITY CENTRE
FOR SOCIAL AID IN ZIELONA GÓRA**

Abstract

Family aid is usually fulfilled in two ways – by delivering the goods with the aim of disfunction reduction or its elimination, or by social work with the aim of creating the conditions for self steering. In Zielona Góra there are two models of helping families carried out in various forms. *A school for parents* is one of the leading programmes.